

UDC: 321.5/.8(497.16)"15/18"
322:271.22(497.16)

CERIF: S140, H180, 230, H240, H300

DOI: 10.51204/HLH_21206A

Матија СТОЈАНОВИЋ*

О ТЕОКРАТИЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ

У овом раду, аутор ће кријички преиспитати основаност тезе да је у Црној Гори, у периоду између шеснаестог и деветнаестог вијека, постојао такозвани теокрајски облик владавине чија је средишња личност био црногорски митрополит. Аутор ће прво да расвијетли поријекло овог предања, затим ће размотри сам појам теокрајске и, пошто остави одговарајући појмовни оквир, кријички преиспитати основаност тезе о постојању теокрајске у Црној Гори у дефинисаном периоду. Испитивање ће аутор да подијели на два дијела – на испитивање постојања теокрајске у периоду прије владавине и током владавине брајства Петровић Његош. Као изворе ће да користи у првом реду оно што су о политичком уређењу Црне Горе писали свјedoци тога времена, као и сами црногорски митрополити. Резултат испитивања је такав да тезу о постојању теокрајске оспорава тиме што доказује да је у наведеном периоду у Црној Гори постојала не теокрајска, већ особена врста племенске демокрајске.

Кључне ријечи: Теокрајска. – Црна Гора. – Митрополити. – Петровић Његош. – Владичанство. – Оштрецрногорски збор.

УВОД

У (правној) историографији, и уопште у стручној и лаичкој јавности, готово је општеприхваћена теза о постојању теокрајске у претпетровићевској и петровићевској Црној Гори.¹ Иако се ријетко гдје

* Студент докторских студија Правног факултета Универзитета у Београду, mato.sto1@gmail.com. Радна верзија чланка је представљена на конференцији "Iustoria 2021: Право и религија".

1 Велибор Џомић, *Црква и држава у Црној Гори*, Светигора / Октоих / Штампар Макарије, Цетиње – Подгорица – Београд 2013, 56–57. Александар Стаматовић,

образлаже каква је та теократија тачно била, наведена теза се своди на тврдњу да је Црном Гором у наведеном периоду управљао цетињски митрополит. Овом предању није једноставно пронаћи извориште. Оно се заснива на вјеровању да је посљедњи владар Зете, Ђурађ Црнојевић, прије одласка у изгнанство своју свјетовну власт предао цетињским митрополитима и тиме их учинио јединственим носиоцима свјетовне и духовне власти. Тешко је пронаћи одговарајуће изворе који би нам ово предање потврдили или додатно расвијетлили. Индикативно је да прве писане трагове о њему налазимо код црногорских владика, конкретно код владике Василија (1709–1766), који је у својој „Историји о Црној Гори“, штампаној 1754. у Москви, написао како у „Црној Гори херцези Црнојевићи владају до године 1516. Од те исте године умјесто херцега владају митрополити“.² Више детаља о наводном преносу власти пружио је владика Петар I Петровић (1748–1830), који је у својој „Краткој историји Црне Горе“ записао ријечи које је Ђурађ Црнојевић, прије напуштања Црне Горе, наводно оставио Црногорцима у аманет: „Ја бих вас савјетовао, да изаберете једнога човјека између вас и да га примите и познате за својега владатеља, ал’ знајући да се ви у избору нећете сагласити међу собом, из тог вам узрока остављам мјесто себе Митрополита Германа, а по њем будуће митрополите, докле, еда Бог промисли за србски народ на други бољи начин. (...) Договарајте се с њим и слушајте његове совјете и науке, а ја му ето остављам и грб, којег су блаженопочвши цари наши, а по њима прародитељи моји и ја употребљавали.“³

По овом предању, Ђурађ Црнојевић је 1516. године митрополиту Герману, а преко њега и потоњим митрополитима, предао свјетовну власт заједно са њеним симболима. Иако је историјска заснованост овог предања упитна, не постоји разлог да сумњамо у његову распрострањеност. Током 19. вијека ово предање су, уз незнатне разлике, забиљежили многи ондашњи писци. Најраније је то учинио Сима Милутиновић Сарајлија у својој „Историји Црне Горе“ из 1835. године,⁴ а затим и Вук Караџић у свом спису „Црна Гора и Црно-

Историја Митрополије Црногорско-јиморске до 1918. године, Светигора, Цетиње 2014, 329.

- 2 Владика Василије, *Историја о Црној Гори*, <http://www.njegos.org/petrovics/istocg.htm> (посљедњи приступ 10.10.2021).
- 3 Петар I Петровић Његош, *Између молићве и клећве: сабрна дјела* (прир. Весна Тодоровић и Никола Маројевић), Светигора, Цетиње 2015, 525–526.
- 4 Сарајлија преноси да „Ђурађ сакупи народ, објави свима да одлази у Италију, како би кратки остатак живота провео у тишини и без главобоље, а да Црну Гору Богу и староме владици препоручује. (...) Тада се Ђурађ са свима изгрли и опрости и пређе у Италију, али тамо убрзо умрије не постигавши никаквог успјеха за свој народ и не добивши свога порода. А Црна Гора остаде на бригу и под

горци“ из 1837.⁵ Исто су учинили у својим историјама Црне Горе и Милорад Медаковић 1850,⁶ и Димитрије Милаковић 1856. године. Милаковићева „Историја Црне Горе“ је увела и периодизацију теократије на период управе владика из различитих братстава (1516–1697) и период владичанства куће Петровић Његош (1697–1851).⁷ Ову периодизацију касније су усвојили Павле Ровински,⁸ Валтазар Богишић и Митар Бакић.⁹ Богишић је, међутим, релативизовао постојаност теократске власти у периоду прије Петровића, пишући да: „По одласку Ђурђа Црнојевића (Иван бегова сина) године 1516. постали су господари земаљске владике, бирани из различнијех племена све до год. 1690. Њихова власт распростирала се само на цркву, премда су имали нешто уплива и у светскијем пословима. (...) Од год. 1690. до 1852. владали су владике из куће Петровић Његоша. Они су имали сву власт свјетску и духовну.“¹⁰

Сви ови аутори, уз незнатне разлике, понављају основну тезу да је у Црној Гори у периоду између 1516. и 1852. постојала нека врста „духовничке управе“ односно теократије. Ту тезу је по правилу пра-

---

владавином својих архијереја, који су тај скуп аманет један другоме у наслеђе, уз све веће искуство у управљању народом, додавали, пошто већ немадоше коме другоме из народа ту драгоценост као важни аманет повјеравати, и преносити на грађанску добронамјерност и знање.“ – Симеон Милутиновић Сарајлија, *Историја Црне Горе*, Светигора, Цетиње 1997; https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/sarajlija-istorija_crne_gore_c.html#_Toc483545799 (последњи приступ 10.10.2021).

- 5 „Жени Ђурђевој као да се нијесу свиђале сурове стијене црногорске. Једно то, а друго и због све чешћијех нападаја турскијех, одлучи се она да напусти Црну Гору. Како су и она и Ђурађ већ били у годинама, а нијесу имали породе, стане га она наговарати да се преселе у Млетке и да у миру заједно проведу остатак свога живота. И то јој пође за руком. Ђурађ пренесе на тадашњег цетињског митрополита и световну власт, препоручи га главарима народнијем као поглавицу мјесто себе, и испраћен од свију до Котора напусти наслијеђену државу. Ово се, веле, догодило 1516. године или негдје у првој четвртини 16 стољећа. (...) Тако је у ово доба постала у Црној Гори духовничка управа (теократија), и њоме почиње ново доба у црногорској историји.“ – Вук Караџић, *Црна Гора и Црногорци*, ЈАНУС, Београд 2003, https://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-crna_gora.html#_Toc44869814 (последњи приступ 10.01.2020).
- 6 Милорад Медаковић, *Повѣстѣница Црнејоре од најстѣарѣѣ времена до 1830*, Књигопечатњом дра Дан. Медаковића, Земун 1850, 34.
- 7 Димитрије Милаковић, *Историја Црне Горе*, Књигопечатња браће Батара, Задар 1856, 94, 104.
- 8 Павле Ровински, *Црна Гора у њојошњој и садашњој* – књ. 4, Издавачки центар Цетиње / Централна народна библиотека Ђурђе Црнојевић / Издавачка књижница Зорана Стојановића, Цетиње – Сремски Карловци 1994, 347–355, 380.
- 9 Митар Бакић, *Црна Гора њојошњом владиком*, Обод, Подгорица 1995.
- 10 Valtazar Bogišić, *Pravni običaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, UNIREKS, Beograd – Podgorica 1999, 215.

тила и теза о вјековној независности Црне Горе од Османског царства, коју је, по наводима ових аутора, обезбјеђивала управо теократска власт њених митрополита. То предање о вјековној независности Црне Горе је, у периоду послије ослобођења једног дијела српских земаља од Турака, добило своју ширу политичку употребу служећи као основ за изградњу тезе о историјском преимућству Црне Горе и њене династије Петровић Његош у односу на остале српске династије, на основу чега се даље изводио и закључак о њеном праву првенства у трци за будући јединствени српски престо.¹¹

У контексту оваквих стремљења, свеукупно предање о теократској традицији Црне Горе наишло је на прва озбиљнија оспоравања, и то, разумије се, из Србије. Предводник у том оспоравању је био Иларион Руварац, архимандрит манастира Гргетег и оснивач српске критичке историографије. У свом дјелу *Montenegrina* (1898)¹² Руварац је расвјетљавао заблуде у вези са црногорском историјом уопште, а посебну пажњу, у другом поглављу те књиге, посветио је питању теократије. Критикујући ауторе који су теократско предање научно популаризовали, Руварац пише: „На више страна је писао познати Рус П. Ровински у свом делу: 'Черногорија'“ (...) трудећи се, да разјасни 'смисл и значење теократическаго правленија в Черногорији'“, но трудио се залуд, јер о теократичком управљању у Црној Гори не може бити уопште ни говора, те сваки говор о том не вреди ништа. К томе морам још и то додати, да о владикама Црногорским ни Ровински није знао више што од Милаковића и Медаковића и Милутиновића.“¹³ „Он затим примјећује: „Неко је написао: 'Роман без Романа'“; тако би и та двестагодишња повест црногорских владика, као владалаца и поглавара, била 'Историја без историје'“.¹⁴ На крају, Руварац оштро закључује: „А фикса је идеја, или силом у главу уврнута мисао и ништа друго, теократија или влада владика Црногорских у XVI. и XVII. в.“¹⁵

У духу критичке историографије наставили су да пишу и историчари послије Руварца, најприје Јован Томић,¹⁶ Бранислав Ђурђевић¹⁷

11 Бранислав Ђурђевић, *Турска власи у Црној Гори у XVI и XVII веку*, Свјетлост, Сарајево 1953, 17–27.

12 Иларион Руварац, *Montenegrina – њрилошци историји Црне Горе*, Штампарија Јована Пуљо, Земун 1899.

13 *Ibid.*, 44.

14 *Ibid.*, 49.

15 *Ibid.*, 50.

16 Јован Томић, *Црна Гора за Морејској раиџа (1684–1699)*, Српска краљевска академија, Београд 1907; Јован Томић, *Политички однос Црне Горе њрема Турској 1528–1684 год*, Глас Српске краљевске академије, Београд 1904.

17 Б. Ђурђевић, *Турска власи у Црној Гори*, 11–15. Бранислав Ђурђевић, *Улоја цркве у сџаријој историји српској народа*, Свјетлост, Сарајево 1964, 155–173.

и Глигор Станојевић.¹⁸ Иако се они нијесу непосредно бавили питањем теократије у Црној Гори, њихови радови су додатно расвјетлили историјске прилике у Црној Гори за вријеме наводне теократије и тиме су пружили обиље доказа на основу којих је могуће реконструисати праву слику о друштвеним приликама у ондашњој Црној Гори, као и о могућности постојања теократије у њој. Ипак, упркос свим овим радовима, у научној литератури је и даље могуће наићи, чак и код добро обавијештених научних извора, на тезу о тзв. црногорској теократији. Тако је један од најпризнатијих савремених црногорских историчара, Александар Стаматовић, написао да послје пада под турску власт „у Црној Гори долази до очигледне појаве теократије. Она предстаља сублимацију свјетовне и духовне управе над једним простором у једној личности, тј. црквеном поглавару. У овом случају то је црногорски, тј. цетињски митрополит, и Митрополија као црквена установа и организација која стоји иза њега. Стога се у наредном периоду, у значајном броју догађаја и иступа црногорских митрополита, не може направити и јасна граница између њихове свјетовне или вјерске конотације“.¹⁹ Разлог овим оцјенама, за разлику од претходних народно-романтичарских, свакако не може да лежи у недостатку историјског знања, већ прије свега у неопрезној употреби самог појма *теократија*. Неопходно је, стога, да упоредо са расвјетљавањем историјске збиље, одредимо и значење самог појма „теократија“.

2. ПОЈАМ ТЕОКРАТИЈЕ

Теократија (гр. *Θεοκρατία*) је грчка ријеч, састављена од ријечи „*Θεός*“ (срп. Бог) и „*κρατία*“ (срп. држање/државље или власт/влашће), и она би се на српски језик буквално дала превести као *Бојовлашће* или *Бојодржавље*. Овај појам не сусрећемо у класичној грчкој политико-философској литератури, већ га је по свој прилици сковао јеврејски историчар Јосиф Флавије не би ли што сликовитије приближио Римљанима природу и суштину друштвеног уређења

18 Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба кандиској рајна*, Научна књига, Београд 1953; Глигор Станојевић „Шта је црногорски збор у првој половини XVII вијека“, *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине* 14/1963; Глигор Станојевић, *Шејтан Мали*, Научно дело / Издавачка установа САН, Београд 1957; Глигор Станојевић, *Митрополиј Василије Пејровић и његово доба 1740–1766*, Народна књига / Историјски институт, Београд 1978; Глигор Станојевић, Милош Васић, *Историја Црне Горе, Књ. 3, Од почетка XVI до краја XVIII вијека. Т. 1*, Редакција за историју Црне Горе, Титоград 1975.

19 Александар Стаматовић, *Историја Митрополије*, 329.

Јевреја. Флавије пише да „постоје небројне разлике у појединачним обичајима и законима код различитих народа, које се могу укратко свести на следеће главне облике: неки законодавци су дозволили да њима влада монархистичко уређење, други су дозволили да то буде олигархија, трећи су изабрали републиканску владу; али наш законодавац пренебрегао је све те облике, и одредио да наше уређење буде оно што бисмо могли, не сасвим адекватно назвати – Теократија, у којој се ауторитет и моћ приписују Богу и гдје се људи имају привољети да уважавају њега као творца свих добара“.²⁰

Начин на који је Јосиф Флавије дефинисао теократију открива њене двије главне одреднице, које она задржава у свим каснијим употребама. Прва се своди на то да је ријеч о државно-правном *йоретик*у, а друга да је ријеч о државно-правном поретку са *нарочитим религијским назначењем* (које Флавије дефинише као то да се „људи имају привољети да уважавају Бога као творца свих добара“).²¹ Кроз ове двије одреднице, теократија се двоструко одређује. Она је, с једне стране, правни поредак који се од других правних поредака разликује по томе што је *религијски укоријењен и усмјерен*, док је истовремено, с друге стране, и религијска заједница која се од осталих религијских заједница разликује по томе што су њене норме кроз апарат државне принуде учињене *йравно обавезујућим*.

Ипак, то хоће ли нека религија подразумевати могућност успоставе теократског поретка, зависи прије свега од нормативног садржаја саме те религије. Јеврејска религија је дозвољавала и чак захтјевала стварање конкретног земаљског државно-правног поретка у име испуњења одређених религијских потреба. У којој мјери православна вјера, којој су припадали црногорски митрополити, дозвољава стапања духовне и свјетовне власти, остаје отворено питање. Историјско искуство показује као нешто најближе „православној теократији“ политичко устројство Византијског царства. То устројство је, ипак, у много чему различито од јеврејске теократије. У јеврејској теократији правни поредак не постоји независно од религијског поретка, већ само као његов саставни и неразлучиви дио, док су у византијској „теократији“ постојале и свјетовна и религијска власт, али у једном нарочитом односу *саиласја* који није подразумевао њихово

20 Flavius Josephus, *Against Apion*, The Project Gutenberg Ebook, <http://www.gutenberg.org/files/2849/2849-h/2849-h.htm> (последњи приступ 10.10.2021.)

21 Сличну дефиницију теократије наћи ћемо и у Вујаклијином речнику, гдје се она описује као „божја владавина, облик државног уређења у коме бог, тобоже, влада, преко свештенства или неког световног поглавара као његовог заступника, нпр. код старих Израиљаца, папска држава Ватикан итд“. Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd 1980, 905.

апсолутно сједињавање. Православна црква је у самом почетку усвојила каноне којима је јасно одредила свој однос према државним властима уопште. Та правила су првенствено садржана у Апостолским канонима, па тако 6. канон одређује да: „Епископ или презвитер, или ђакон нека не узимље на себе световних послова; иначе нека се свргне“.²² Ово правило понавља и 81. канон: „Рекли смо да Епископ или презвитер не треба да се даје на јавне управе, него да се бави само црквеним потребама. Нека се дакле склони, или да тога не чини, или нека буде свргнут, јер по заповеди Господњој: „’нико не може два господара служити“²³ као и 83. канон: „Епископ или презвитер, или ђакон, који се бави војничким пословима, и хоће да задржи и једно и друго, то јест, и римско поглаварство и свештеничку службу, нека буде свргнут. Јер што је царско цару, а што је Божије Богу.“²⁴ То што је Римско царство временом признало хришћанство за званичну религију није укинуло ова ограничења, већ су она понављана и у каснијем црквено-државном законодавству.²⁵ Александар Шмеман у вези са тим примјеђује како: „Царство може да призна хришћанство, оно може да натјера његове поданике да ураде то исто; али царство не може постати црква чији је живот мистичан и сакраменталан.“²⁶ Држава се није у Византији, као код Јевреја, стопила са црквом, већ су обе наставиле да постоје засебно, али у односу међусобног сагласја.

3. ЦРНА ГОРА ПОД УПРАВОМ ВЛАДИКА ИЗ РАЗНИХ БРАТСТАВА (1496–1697)²⁷

Ако пођемо од тога да је посљедњи црногорски владар, Ђурађ Црнојевић, пренио свјетовну власт на цетињског митрополита, сје-

22 Атанасије Јевтић, *Патрологија I*, Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2015, 144.

23 *Ibid.*

24 *Ibid.*

25 Никодим Милаш, *Православно црквено право*, ИСТИНА, Београд – Шибеник 2004, 264, фн. 33.

26 Alexandar Schmemman, „Byzantine theocracy and the Orthodox Church“, *CrossCurrents*, 4(2), 1954, 114.

27 Иако се у досадашњем излагању као година када је Ђурђе Црнојевић напустио Црну Гору и наводно пренио власт на митрополита Германа наводила година 1516, овдје наводимо годину 1496. будући да је историографија утврдила да Ђурађ Црнојевић није напустио Црну Гору, како су романтичарски писци тврдили, 1516. године, већ 1496. године. (вид. Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори*, 30)

динивши тиме у његовој личности и свјетовног и духовног владара Црне Горе, потребно је испитати колику и какву свјетовну власт је Ђурађ, све и да је хтио, на њега могао да пренесе. На основу увида у историјске изворе можемо да закључимо да та власт није могла да буде нарочито велика. Више од сто година прије Ђурђевог владавине, његов претходник Балша II Балшић се жалио „у једном писму млетачким властима у Котору како 'горњо-зетска племена' неће да слушају његова наређења, 'него живе по старински'“.²⁸ Не постоји основ за закључак да је у времену између писања овог писма и владавине Ђурђа Црнојевића централна власт у Црној Гори битно ојачала, већ све упућује на јачање племенског елемента. Историчари биљеже како су и сами Црнојевићи настали као племенска аристократија: „држава Црнојевића је и настала као резултат развитка феудалних односа унутар племена, с једне стране, а опадањем феудалне организације немањих државе, с друге стране“.²⁹ Јасно је да друштвена моћ у Црној Гори, у времену непосредно прије наводног преноса власти на митрополита, није била концентрисана у рукама једног појединца или структуре који би били у стању да власт једноставно пренесу на неко друго лице или тијело. То постаје утолико јасније када узмемо у обзир да је заједно са Ђурђем Црну Гору напустио и највећи дио њеног феудалног племства, што је додатно ослабило ионако крхке полуге централне власти, као и потенцијалне механизме њеног преноса.³⁰

Умјесто јаке централизоване државе, Ђурађ је за собом оставио разједињено друштво оптерећено племенском партикуларизмом. Племенски партикуларизам пак није наставио да постоји у политичком вакууму, независано од спољашњих утицаја, већ је искоришћен од стране турских освајача како би се што успјешније успоставила турска власт у Црној Гори. „Приликом освајања Црне Горе Турци су ову земљу пописали онакву какву су је затекли, не уводећи никакве административне новине, узимајући као основицу управне подјеле старе жупе или изграђене самоуправне племенске јединице, које се мање-више поклапају са турским нахијама.“³¹ Бројне главешине племена – тзв. „кнезови“ – ставиле су се у службу Османском царству, те су у замјену за привилегије (због чега су назване „муселими“ – они који су ослобођени од дажбина) прихватиле да прикупљају дажбине од остатка црногорског становништва. Кнежева је било у Црној Гори,

28 Јовановић Јагош, *Сиварање црнојорске државе и развој црнојорске националности: историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године*, Обод, Цетиње 1947, 61.

29 Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори*, 103.

30 *Ibid.*

31 Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, 40.

судећи по пописима из 1523. и 1570. године, чак 36.³² Чињеница да је јак племенски партикуларизам очуван и за вријеме Турака свједочи о томе да се после Ђурђевог одласка у Црној Гори успоставила не теократска власт њених митрополита – већ власт турског царства која се ослањала, између осталог, и на један број црногорских племенских главара. Ово даље поставља два изазова са којима теза о вјековној теократији не може да изађе на крај: први је континуитет племенске самоуправе у Црној Гори, а други је дисконтинуитет црногорске самосталности, односно успостава турске управе над Црном Гором. Историјски посматрано, оба ова фактора су међусобно судјеловала на начин који није остављао простора успостављању теократске власти митрополита.

Док су кнезови скупљали порезе од остатка становништва, општу управну власт над Црном Гором у име Турске империје вршио је скадарски субаша, познат и као „црногорски војвода“.³³ Судску власт су вршиле кадије.³⁴ У условима турске окупације црногорска митрополија је наставила да дјелује као културни и политички објединитељ Црне Горе, али њен митрополит није био суверен те области. Митрополија је задржала своја бројна имања, али је црногорски митрополит, као и остали црногорски главари, признавао турску власт и дјеловао је под њеним окриљем.³⁵ Најубједљивији доказ за то да се у Црној Гори по Ђурђевог одласку успоставила не митрополитска већ турска власт налазимо у владавини Скендербега Црнојевића, која је трајала од 1513. до 1530. Скендербег Црнојевић је као турски санџакбег вршио власт над Црном Гором потпуно и неприкосновено. То доказују, између осталог, и два пописа црногорског становништва која су извршена током његове владавине. Пописи су вршени од села до села, што је подразумевало ангажовање државне инфраструктуре и трајно присуство на терену, што ће рећи – испољавање пуних државних прерогатива.³⁶ Потребно је истаћи да је успостава турске власти, између осталог, допринијела јачању племенског елемента у Црној Гори и тиме што је потврдила и проширила персоналне слободе њених становника. За вријеме Скендербегове владавине укинута је ионако ограничен феудални режим у Црној Гори и сви њени становници проглашени су слободним сељацима невезаним за земљу.³⁷

32 Aladin Husić, *Crna Gora u defteru Dukadinskog sandžaka iz 1570. godine*, Orijentalni institut / Državni arhiv Crne Gore; Sarajevo – Cetinje 2017, 55.

33 Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори*, 31.

34 *Ibid.*, 114.

35 *Ibid.*, 71.

36 *Ibid.*, 113. А. Husić, *Crna Gora u defteru*, 13–33.

37 Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, 37.

Послије Скендербегове смрти управна власт над Црном Гором номинално се вратила жабљачком субаши, док је судска власт поново припала подгоричком кадији. За разлику од Скендербегове власти, власт ниједног од ова два турска службеника није била свеобухватна, нити је подразумевала уплитање у свакодневницу и унутрашње послове Црногораца. Њихова власт се исцрпљивала у надзирању испуњавања периодичних обавеза покорности турском поретку, које су укључивале редовно прикупљање пореза, испуњење војних обавеза и чишћење грбаљских солана.³⁸

Црногорским племенима је послје Скендербегове смрти фактички омогућено да своје унутрашње прилике и свакодневницу уређују мимо сваког битнијег турског уплива, што је за посљедицу имало постепену изградњу особених и аутономних племенских установа. Уважавајући стање на терену, османски султан је поставио и нове законске оквире црногорској аутономији. У другој половини шеснаестог вијека османски султан је издао ферман којим је законски одредио обим аутономије црногорске области. Ферманом се црногорска област непосредно подредила султани, и тиме ослободила од власти оближњих паша и субаша. Турским званцима је одузето право да прикупљају порез од њених становника без изричитог султановог овлашћења, а становници Црне Горе су ослобођени војне обавезе ван граница црногорске области. Као круна свих привилегија, услиједила је забрана турским званичницима да без султанове дозволе уопште и кроче на територију Црне Горе.³⁹

Султанове привилегије су додатно подстакле процесе аутономизације црногорског племенског живота и јачање племенских установа. Ове установе се, како Чубриловић објашњава, „морају јављати тек онда када, једним делом ослобођена надзора турских власти, племена због унутарњих размирица и њихових стишавања и због интереса заједничке одбране почињу показивати тежње за окупљањем и повезивањем у племенске савезе (...) Збор једног таквог савеза у ствари је главни орган тога савеза. Зато је појава Црногорског збора као сталне установе у XVII веку била знак да у Црној Гори јачају међусобне везе њених племена и да се и код њих јавља потреба имати један заједнички орган преко кога ће се разговарати са турским властима, Венецијом и суседним племенима.“⁴⁰ На челу тог органа, црногорског збора, налазила се личност коју Ђурђев назива „канце-

38 *Ibid.*, 39.

39 Б. Ђурђев, *Турска власт у Црној Гори*, 84.

40 Васа Чубриловић, „Периодизација историје Црне Горе у новом вијеку“, у *Одбрани историјски радови* Народна књига, Београд 1983, 351.

ларом“ племенског савеза.⁴¹ Управо је тој личност припадала обавеза да представља Црну Гору пред турским и другим званичницима, али и да врши дио управних надлежности које су традиционално припадале жабљачком субаши.⁴²

За првог таквог управитеља Црне Горе султан је одредио Вуја Рајчева и његове насљеднике, додијеливши им титулу „спахија црногорских“. ⁴³ Ипак, улога ових спахија-канцелара није подразумјевала истинску власт над остатком црногорског друштва. Прво значајније иступање црногорског митрополита у политичком животу Црне Горе представљало је заправо одговор на покушај црногорског спахије Вуја Рајчева да у савезу са скадарским пашом наруши слободу коју је султан додијелио Црногорцима.⁴⁴ Године 1604. црногорске снаге предвођене митрополитом Рувимом Његушем сукобиле су се на Љешкопољу са снагама скадарског паше који је хтио да, уз асистенцију спахије Вуја Рајчева, противно султановим повластицама, прикупи харач од Црногораца. Снаге предвођене митрополитом су однијеле побједу. Ова битка, како примјећује Ђурђевић, није била битка за очување независности Црне Горе, већ за очување њених повластица.⁴⁵

Ова битка нам доказује да врховно политичко тијело у Црној Гори нијесу били ни митрополит ни спахија, већ племенска скупштина – општецрногорски збор који је окупао целокупан народ Црне Горе. Збору је могао да приступи сваки пунољетни и ратно способан Црногорац, а преглашавање или наметање одлука било којем племену било је немогуће. Одлуке су се доносиле консензусом свих присутних, а то значи да без сагласности сваког племена није било могуће усвојити било какву одлуку, а још мање обавезати неко племе да уради нешто што је нарушавало његове интересе. У одсуству консензуса – збор би се просто разилазио.⁴⁶ У том смислу, ни митрополити, ни спахије, а ни други главари нијесу уживали посебно право гласа или наређивања. Ако би неко од главара покушао да наметне своју вољу и тиме прекрши племенску слободу Црногораца, он би, слично Вују Рајчеву, неминовно наишао на отпор. У оквирима збора временом се издвојило и посебно, уже тијело – тзв.

41 Б. Ђурђевић, *Улога цркве у историји Срба*, 165.

42 Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори*, 108.

43 *Ibid.*

44 Б. Ђурђевић, *Улога цркве у историји Срба*, 165.

45 Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори*, 114.

46 Глигор Станојевић, „Шта је црногорски збор у првој половини XVII вијека“, *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине* 14/1963, 256–259.

главарски збор, у чији су састав улазили само племенски главари. Будући да је главарски збор окупљао ужи круг људи, он је могао брже и лакше да се састаје и доноси одлуке, али те одлуке нијесу биле обавезујуће све док их општецрногорски збор не би потврдио. Ово указује да је правило одлучивања у црногорском друштву, на крају, увјек подразумјевало племенски консензус.⁴⁷ Временом се као најбитнији прерогатив главарског збора издвојила надлежност избора црногорског митрополита.⁴⁸

Оређене особине црногорског збора нам откривају да предање о вланичанској власти има реалног историјског основа. Ђурђевић наводи да је турски кадија, приликом рјешавања унутрашњих црногорских спорова, за прву личност и представника црногорског збора држао управо митрополита. Он такође наводи и да је сам збор приликом обраћања млетачким властима одређивао митрополита као свог представника.⁴⁹ Станојевић додатно расвјетљава унуташњу хијерархију збора: „На збору црногорском су феудални елементи строго чували хијерархију (...) У црногорском збору на прво место долази владика, па затим спахија.“⁵⁰ О посебном положају митрополита у збору можда најбоље свједочи чињеница да је био чувар „општецрногорског“ печата, без којег одлуке збора нијесу биле пуноважне: „печат, односно 'мохур'“, све Черни Гори не може нико употребити, ни гувернадур, ни други, осим митрополита у присуству народа, а народ без сагласности митрополита не може га употребити.“⁵¹

Стога је јасно да је митрополит заузимао изузетно мјесто у збору, које би се савременим терминима могло одредити као мјесто председника ове племенске скупштине. Прецизнији пресјек хијерархије црногорског племенског друштва и увид у динамику одлучивања унутар збора налазимо у писму које су црногорски главари упутили Млетачкој републици за вријеме Кандијског рата, 1648. године. Писмо су Црногорци написали због све учесталијег нарушавања црногорских повластица од стране турских моћника, што их је подстакло на одлуку да коначно збаци турску власт и умјесто ње прихвате млетачку власт. У писму које потписује на првом мјесту црногорски митрополит, а затим и остали црногорски главари, укључујући и црногорског спахију, одређени су услови под којима су Црногорци били спремни да прихвате млетачку власт. Један од услова је одређи-

47 *Ibid.*, 257.

48 Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, 94.

49 Б. Ђурђевић, *Турска власт у Црној Гори*, 77.

50 *Ibid.*, 109.

51 Г. Станојевић, *Митрополиј Васапије Пејровић*, 28–29.

вао: „Будући да је неопходно потребан у овој земљи Црне Горе *један зайовједник*, као што је увјек у прошлости под Царством (турским), којем је био потчињен, био из наше земље, *који је уйрављао с овим народима*, будући да је земља велика и пространа, то тражимо од пресвијетле узвишености, пошто је војвода био увијек из наше отаџбине Црне Горе, да сада буде господин Черница, пошто је достојног рода и племић наше отаџбине“.⁵²

Ово писмо нам јасно показује да половином 17. вијека код Црногораца није постојала било каква свијест о традицији теократског управљања овом облашћу, и да Црногорци у владици нијесу препознавали природног управитеља односно заповједника. Та је улога припадала свјетовним фигурама које они називају „војводама“ односно „гувернадурима“.⁵³ Ипак, поред потврде свијести о традицији свјетовног управљања, у овом писму налазимо и потврду о ипак посебној положају црногорског митрополита у црногорском збору. Писмо које су Црногорци послали потписано је на следећи начин: „Ми, Висарион Бориловић, митрополит Црне Горе и Маина потписах својом властитом руком осам наведених тачака у име свих кнезова Црне Горе и часног Збора Црне Горе и потврдих печатом свете Богородице према обичају наше земље.“⁵⁴

Дакле, у овом писму, поред потврде о традицији признавања свјетовних лица за управитеље Црне Горе, наилазимо и на потврду да је црногорски митрополит посједовао „државни печат“ без кога одлуке збора нијесу могле да буду правоснажне. Ово нам указује да митрополиту, иако није био званичан управитељ ове области, јесте припадала важна функција у политичком животу земље.

Истоврсну технику одлучивања и избора црногорских управитеља препознајемо и за вријеме Кандијског рата. Тада је црногорски збор за номиналног представника Црне Горе, и то на владичино инсистирање, изабрао још једну свјетовну фигуру – Зана Грбичића. Избором млетачког поданика за свог поглавара, Црногорци су поново прихватили млетачку власт.⁵⁵ У вези с тим су писали: “и сад, пошто смо дошли под крило принципово, тако разумијемо да љуби Грбичиће и остала земља; и ми Црногорци љубимо их и држимо за наше господаре речене Грбичиће, да нам заповједају вазде, докле њих кућа буде“.⁵⁶

52 Г. Станојевић, *Црна Гора у доба кандиској раџа*, 25–26.

53 *Ibid.*, вид. трећу тачку писма црногорских главара.

54 *Ibid.*, 26–27.

55 Ј. Томић, *Црна Гора за Морејској раџа*, 117–120.

56 Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, 187.

Из досадашњег излагања је јасно да је управна власт над Црном Гором припадала оној личности коју је општецрноски збор, у конкретной прилици, сматрао најпозванијом да води Црну Гору. Та личност је обично био војвода, некада митрополит, али је то могао да буде и неко сасвим трећи. Чињеница да је збор био тај који је у датом тренутку препознавао и одређивао водећу личност племенске демократије, говори да звања, како митрополита тако и војводе, нијесу подразумевала и политички утицај. Ђурђевић примјеђује да „успостављањем пуне црногорске аутономије у прво време (...) спахија се више истицао од владике у представљању земље. Али (...) почевши од двадесетих година XVII века, природно је у први ред долазио владика (...) ни гувернадур за време преовладавања млетачког утицаја, нити спахија за време успостављања турског врховништва нијесу могли стати као равноправни представници земље Црне Горе уз владику.“⁵⁷.

Описане „ротације“ племенских првака су настављене и у наредним вјековима. Сама чињеница да су ове ротације постојале свједочи да је тврдња о постојању теократије у Црној Гори неоснована. То што се владика повремено истицао над осталим племенским главарима било је искључиво из разлога што су сами Црногорци, окупљени у збору, у одређеним тренуцима у њему препознавали политичког првака те земље. То ко ће у племенском друштву био политички првак зависило је мање од звања те личности, а много више од његовог личног угледа, заслуга, као и од међународних околности. Усредсређивањем на изворе, у наредним поглављима ћемо видјети да сви црногорски главари, укључујући и митрополите, приликом планирања државне управе у Црној Гори уопште нијесу пројектовали изградњу теократског поретка, већ готово увијек племенско-демократског.

4. ЦРНА ГОРА ПОД УПРАВОМ ВЛАДИКА ИЗ БРАТСТВА ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

4.1. Владика Данило Петровић (1697–1735)

Досадашње излагање је учинило јасним да је у Црној Гори за вријеме наводне „управе владика из различитих племена“ умјесто теократије владао својеврстан вид племенске демократије. Кровна институција те племенске демократије био је црногорски збор, и у ок-

---

57 Б. Ђурђевић, *Улога цркве у стварању историје Срба*, 171–172.

виру њега главарски збор. У периоду послије Морејског рата десиће се постепене, али значајне промјене у политичком устројству Црне Горе. Прва промјена ће бити све отвореније и трајније одбацивање турске власти, и она ће се одражавати у постепеном окончавању признавања судског ауторитета подгоричког кадије, престанку рада у грбаљским соланама, као и у све рјеђем извршавању пореских обавеза. Ово ће за последицу имати и постепено слабљење установе црногорског спахије, који је био „веза“ између Црне Горе и турских власти. Умјесто спахије, у црногорском друштву биће све присутнији и утицајнији његов млетачки пандан – гувернадур. Ипак, најзначајнија промјена биће јачање политичког утицаја владика, чему ће допринијети и чињеница да ће се на црногорском хоризонту појавити нова велика сила – царска Русија. Оно што је у коначном допринијело утемељавању владичанства као врховне политичке установе Црне Горе, пак, било је измјештање права избора владике са главарског збора на саме митрополите. Почевши од владике Данила Петровића, црногорски митрополити су сами бирали своје насљеднике и то по правилу из братства Петровић Његош.

Владика Данило у почетку свог владиковања није испољавао нарочити утицај међу Црногорцима. Њега су на мјесто владике, према тада још увјек важећем правилу, изабрали црногорски главари 1697. године. О томе колика је била његова (не)моћ по ступању на владичански трон свједочи писмо из 1700. године које је упутио несуђеном вођи Црне Горе из времена Кандијског рата, Зану Грбичићу. У писму владика објашњава: „Сами знате, господине, какви су ово људи слободни. Бога се не боје, господи до руке не доходе који би им чинио да зло не чине, но је уста' чојак на чојка те се кољу и пљењују, како и сами чујете. Учимо и карамо по закону, но не хоће слушат, а нам није дато ни на кога дигнути оружје, нити имамо војску да их силом уставимо да зло не чине. Наше јест оружје по апостолу глагол божи, али кад људи не слушају, што да им сатворим!“⁵⁸ Из писма се јасно закључује да владика Данило непосредно по ступању на владичански престо, као и сви митрополити прије њега, није посједовао никакву нарочиту власт.

Да су институције племенске демократије и даље биле на снази у доба владике Данила свједочи и чињеница да су и за његово вријеме Црногорци највеће одлуке, као ону о устанку против Турског царства на позив руског цара, и даље доносили на племенским зборо-

58 Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Narodna knjiga / Miba Books, Podgorica – Beograd 2016, 97.

вима. Водећа улога у новом устанку против Турског царства није одмах припала владици Данилу, већ ју је он стекао постепеним доказивањем својих личних и војничких врлина. Ипак, без обзира на то што је из овог устанка изашао као политички првак Црне Горе, владика ни послвије њега није био у стању да самостално управља Црном Гором. По гашењу устанка, он је намјеравао да одржи мир са Османским царством и да сачека нови покрет руског цара. Међутим, то није одговарало интересима црногорских главара, које је глад и жеђ за осветом послвије турске казнене експедиције наводила да харају турске караване и нападају турска села.⁵⁹ Владика није био у стању да обузда ове племенске пориве и одржи мир. „Владика је умиривао племена и савјетовао, а понекад и на јевангелију молио да не замећу кавгу са Турцима док нам руски цар не рече, а то ће бити, ако бог да, ускоро. Владика Данило ишао је у племена, савјетовао их, умиривао крвну освету, (...), али није имао нарочитих успјеха“.⁶⁰

Додатан доказ владичине немоћи пред племенским стихијама Црне Горе представљају и дешавања из 1716. године, када је група главара, супротно владичиним жељама, одлучила да ступи у млетачко поданство. Главари су молили Млетачку републику да, „сходно црногорској традицији“, именује *губернадура* за управника Црне Горе. Сама чињеница да изнова наилазимо на молбу налик оној из времена Кандијског и Морејског рата свједочи да је, упркос постепеном јачању владичиног положаја, традиција свјетовног управљања Црном Гором опстала и почетком 18. вијека. „Послије склапања уговора о прихватању млетачке заштите владика Данило је извјесно вријеме радио да осујети његово остварење. Уговор је био у првом реду уперен против њега, успостављањем титуле *губернадура*“.⁶¹ Ипак, свјестан тога да би он био политички, а врло вјероватно и физички, елиминисан уколико би наставио да се противи сарадњи са Млечанима, владика Данило је одлучио да, умјесто да осујећује даљу црногорско-млетачку сарадњу, стане на њено чело и сачува свој политички утицај. На скупштини племенских главара на Цетињу 1719. године „он је предложио да се образује нека врста суда од најистакнутијих народних главара, који би ишли кроз народ и молбом ’утишавали злу крв међу племенима и братствима“; али то му није успјело. Јака братства и племена нијесу хтјела да трпе никога да им намеће власт, да сужава уплив домаћих

59 *Ibid.*, 124–131.

60 *Ibid.*

61 Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, 271.

главара.⁶² – „Оно што је (владика Данило) постизао, било је прије свега помоћу његове клетве.“⁶³

Оно што је евидентно јесте да владика Данило није предлагао, чак ни кад је био у позицији моћи, успостављање теократског система владавине, већ је, напротив, увијек предлагао изградњу поретка који би одражавао затечену племенску равнотежу. Ипак, и ти његови покушаји су се показали неуспјешним. Немогућност успоставе поретка у Црној Гори владика Данило је објашњавао овако: „Нема се кому овамо писат, зашто имају овамо три идола: један идол прељубодејаније, други идол среброљубије, трећи идол грабљеније и крвопролитије. И докле се гођ која грана не одсијече овијема идолима, не може бити мира ни љубови помеђу народи, него стојте (...) и чува(ј)те се (...) зашто ми се језик затупи предикајући, а ноге прогњише стојећи око мира и слога да би које добро християном учинио, али се не може ништа, зашто сметају идоли“.⁶⁴

Евидентно је да је владика Данило током свог владиковања био приморан да се прилагођава и управља по правилима племенског друштва. Он није успио да успостави наредбодавну власт која би му омогућила да затечене племенске обрасце преуреди. Умјесто да, као прави теократа, намеће сопствена правила, он је морао да се руководи племенским. У недостатку органа принуде, владика је морао и у позним године да моли главаре да „љубави за правицу“ утичу на братственике и саплеменике да се понашају на одговарајући начин, јер другу врсту утицаја није имао.⁶⁵ Све то указује да се за Данилова живота хијерархија моћи у црногорском друштву није драстично промијенила у односу на претходне вјекове. Иако је владика био водећа личност црногорске племенске демократије, он није био њен апсолутни – а још мање теократски – владар. Владика Данило је 1725. тешко оболио, што је значајно ограничило његову даљу могућност утицаја на друштвене прилике у Црној Гори.⁶⁶ Упокојио се десет година касније, али је прије смрти, ипак, успио да успостави династичност дома Петровић Његош и тиме удари основе трајном јачању политичког утицаја владика.⁶⁷ За свог насљедника је изабрао Саву Петровића Његоша.

62 Ј. Јовановић, *Стварање црногорске државе*, 115–116.

63 *Ibid.*

64 Александар Младеновић, *Владика Данило – Владика Сава: њихова историја* (избор), Обод, Цетиње 1996, 91–92.

65 Божо Михајиловић, „Неколико историјских изјављенија и једно њихово владике Данила“ у: *Историјски записи* (ИЗ), 1–2, 1958, Историјски институт Народне Републике Црне Горе, Цетиње 1958, 339.

66 Ž. Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, 89.

67 *Ibid.*, 85.

4.2. Василије Петровић (1750–1766)

Изгледи да се ствари промијене набоље после Данила, у смислу могућности изградње (теократског) поретка, нијесу били нарочито велики. Митрополит Сава, поред владичанства, од свог стрица Данила готово да ништа друго није наслиједио. Њему су недостајали и политички таленат и лична храброст, који би му донијели политички углед и утицај. Он је нерадо излазио из оквира свог калуђерског позива – његова политичка дјелатност се сводила на одржавање политичких веза са Млетачком Републиком и са њом је, решавајући пограничне спорове, био у непрекидној преписци.⁶⁸ Пониженост са којом је прилазио Млетачкој Републици, али и недостатак оних квалитета који би му доњели поштовање племенских главара, осудили су Саву на трајну политичку безутицајност, што је он, између осталог, у својим писмима млетачким властима и признавао.⁶⁹ Установе натплеменске власти које је градио његов претходник, владика Данило, нијесу успјеле да доживе Савино доба. Сава је писао Дубровчанима како нема „ни галија, ни тавница, но зле људе и непослушне страшним клетвама“ гони.⁷⁰

Особине које су недостајале Сави биле су присутне код његовог рођака Василија. Он је био, како су Млечани писали, „пун маште за власт, амбиције и интереса“.⁷¹ Василије је, сходно новонасталом правилу наслеђивања, још за Савиног живота био одређен за наследника митрополитског трона – с тим што је Василије, супротно обичају, политички утицај остваривао још за Савиног владиковања. Шансу да утемељи свој политички утицај Василије је препознао приликом Савиног одласку у Русију, када га је Сава именовоао за свог замјеника.⁷² Током Савиног одсуства Василије је постао до те мјере популаран да је збор молио Саву, пошто се вратио са пута, да Василија задржи као свог трајног замјеника. Сава је на то пристао, чиме је Василије постао фактички вођа Црногораца још за Савиног живота.

„Василије је први црногорски владика који је покушао да заобиђе Збор и води политику сам или у друшву са малим бројем истомишљеника“.⁷³ Управо током Василијевог владиковања наилазимо на прве конкретније радње усмјерене ка конструисању тезе о те-

68 *Ibid.*, 105.

69 *Ibid.*, 105–108.

70 Г. Станојевић, *Митрополит Василије Петровић*, 29.

71 *Ibid.*, 161.

72 *Ibid.*, 133.

73 *Ibid.*, 74.

ократској власти митрополита и њеном историјском континуитету. Ово Василијево дјеловање најбоље се да разумјети ако имамо на уму да је он провео безмало половину свог владиковања ван Црне Горе, у иностранству. Василија је прво путовање одвело у Млетке, друго у Аустрију, а сва потоња у Русију. Сва та путовања су имала један циљ – да се Црној Гори обезбиједи помоћ и покровитељство великих сила, а Василију политичко првенство.

Василије се служио бројним средствима не би ли остварио ова два своја наума. Он није презао од тога да преувеличава што свој лични значај што значај саме Црне Горе. Године 1751, током боравка у Аустрији, он је писао аустријској царици како Црна Гора „није никоме потчињена, него стоји још од време Александра Великога као чиста дјевица, једна нарочита република... *Овом републиком влада њен митрополиј не само у црквеним већ и у свјетовним стварима, он њошавља звања* (истакао – М.С.), као што су владали мој истински стриц митрополит Данило и мој рођени брат Сава, намјесто кога сам позван да управљам овим народом“.⁷⁴ У овом писму можемо препознати можда и прву изричиту тврдњу о постојању теократске управе у Црној Гори. Ипак, јасно је да је она производ Василијеве жеља да предимензионира како свој лични значај, тако и значај саме Црне Горе. Ово његово писмо није наишло на битнији успех. Када је Василије, послје бројних непријатних искустава, схватио да неће добити помоћ од Аустрије, своју пажњу је преусмјерио, по угледу на свог стрица Данила, ка Русији.

Прије него што се тамо упутио, Василије „на општеплеменском збору предлаже да се формира један натплеменски суд који би решавао спорове међу племенима – што се и дешава, али без трајнијег успјеха“.⁷⁵ Он потом путује у Русију, гдје бива примљен уз највише почести. Топао дочек и сјај православног царства додатно су инспирисали маштовитог владику. Током боравка у Русији, представљајући руским властима Црну Гору – „црногорске нахије је називао провинцијама, а племена окрузима, угледајући се на административно-политичко уређење царске Русије“.⁷⁶ Послије двогодишњег боравка он је одштампао и своју „Историја о Црној Гори“, у којој је са нешто више детаља представио предање о теократској традицији Црне Горе, овог пута га везујући не за Александра Македонског већ за немањићку Србију, Косовски бој и напослијетку Црнојевиће, који су своју власт наводно пренијели на цетињске митрополите. „Основни циљ

74 *Ibid.*, 98.

75 *Ibid.*, 132.

76 *Ibid.*, 103.

Василијеве Историје био је да докаже вјековну независност Црне Горе и легитимност цетињских митрополита, који владају земљом од нестанка Црнојевића.⁷⁷

Поред тога, ово писање је имало за циљ и да допринесе успјеху његових молби за пружње материјалне помоћи и политичког покровитељства Црној Гори.⁷⁸ Василије је успио да издејствује материјалну помоћ, али не и званично покровитељство. Одривање од покровитељства Руси су образлагали тиме да Црна Гора у међународноправном смислу није била држава.⁷⁹ Истини за вољу, недостајало је тада Црној Гори много више од међународноправне државности. Василије је по повратку из Русије, умјесто уређене губерније какву је представио руским властима, затекао земљу гдје је „крвна освета харала као куга“ и гдје је племенска самовоља била достигла свој врхунац.⁸⁰

Иста та земља је, захваљујући његовом рођаку Сави, током његовог одсуства готово поново признала турску власт. Сава је са босанским везиром био уговорио исплату харача, а Турцима је остало само да харач прикупе.⁸¹ Василије је знао би давање харача означавало признавање турске власти и рушење представе о Црној Гори као вјековно независној држави. Умјешан какав је био, он је из ова два зла, унутрашње неслоге и спољашње напасти – успио да произведе нешто добро. Отказавши исплату харача, он је на Црногорце навукао освету турских власти, коју је потом искористио да би Црногорце ујединио у борби против Турака. Иако су ови маневри били производ Василијевог политичког талента, они су, баш као и у претходним вјековима, спровођени уз уважавање традиционалних племенских метода одлучивања, тј. у оквирима традиционалних институција црногорске племенске деморкатије, првенствено општецрногорског збора.

Пошто је ујединио Црну Гору, Василије је, непосредно пред битку, напустио земљу и по други пут кренуо у Русију.⁸² Црногорску војску је у Василијевом одсуству предводио гувернадур из куће Радоњића, кога је Василије, прије одласка, именовоа за њеног војсковођу. Пошто је Радоњић однио неочекивану побједу, и он се, заједно са још неколико главара, упутио ка Русији. Сматрајући себе заслужним за опстанак Црне Горе и самим тим позванијим да представља њене интересе, Радоњић се по доласку у Русију сукобио са

77 *Ibid.*, 107.

78 *Ibid.*, 121.

79 *Ibid.*

80 *Ibid.*, 122.

81 *Ž. Andrijašević, Dinastija Petrović-Njegoš*, 144–151.

82 *J. Јовановић, Стварање црногорске државе*, 127–128.

Василијем. Сукоб је црногорску делегацију у Русији подијело на два табора, гувернадурски и владичански. Ова два табора су се, у жељи да себи обезбиједе политичко првенство, међусобно грдила и клеветала пред руским властима. Постојање овог сукоба и његов интензитет откривају да у очима црногорских главара и народа ни током половине 17. вијека није била изграђена представа о цетињском владици као о искључивом и недвосмисленом представнику Црне Горе.

„Сукоб Василија са његовим противницима на руском двору био је један од највећих скандала који су странци приредили Романовима у њиховом дому. Простачки речник, погрда и псовке, (...) остављале су мучан утисак на Русе. То је ставило руску владу пред велику загоњетку: ко су Црогорци и каква је то земља Црна Гора. Двор је ријешио да у Црну Гору упути свог изасланика, који ће на лицу мјеста проучити земљу и народ.“⁸³ За руског изасланика је изабран пуковник Стефан Јустинович Пучков. Он је, заједно са Василијем и остатком делегације, отишао у Црну Гору, поставши тиме први „рођени Рус“ који је званично посјетио Црну Гору.⁸⁴

По Пучковљевом доласку, Василије је у свом маниру покушао да ствари представи бољим него што су заиста биле. У жељи да сакрије истинско стање, тј. непостојање поретка у Црној Гори, он није сазивао општецрногорски збор, већ је сакупио један мањи број главара које је наговорио да се закуну пред Пучковом да ће основати суд од дванаест чланова који ће судити по Јеванђељу и руским војним законима. Требало је да такав суд буде представа скројена по Пучковљевој мјери. Василије је будући поредак другачије замишљао – он је желио да формира „правитељство“ у којем би он, поред тридесет и шест судија, био „принцип апшолутни доклем дође господар из Мошковије који ће судити“.⁸⁵ Ипак, ниједна од ових представа није успјела нити да се оствари, нити да превари Пучкова. Дубоко разочаран оним чему је посвједочио, он је у Петербург послао рапорт који ће се показати судбоносним по Црну Гору. „Црна Гора о којој је Василије говорио Русима (...), одједном нестаје пред очима једног Руса као фатаморгана.“⁸⁶ У рапорту он јавља: „народ је диваљ. Црногорци ’никаквог права и закона немају међу собом““. Власт би се с муком успоставила. (...) Пучков је видио цркве без крста и књига“⁸⁷ и закључио да: „Владика Василије нема

83 Г. Станојевић, *Митрополиј Василије Петровић*, 157.

84 *Ibid.*, 160.

85 *Ibid.*, 163.

86 *Ibid.*, 161.

87 *Ibid.*, 164.

никакве власти, а то што има извјестан углед ’заснива се на чиње-ници што је Владика свештено лице’⁸⁸

Извјештај Пучкова је слици коју је Василије хтио да наслика о Црној Гори задао тежак ударац, а задаје га и цјелокупном предању о такозваној теократској власти у Црној Гори. Он открива да се ништа значајно у погледу политичке равнотеже у Црној Гори није промијенило у односу на претходне вјекове; да је и даље владала племенска самовоља, и да није постојао апарат државне принуде способан да је обузда. Неповољни рапорт Пучкова је озбиљно уздрмао Василијев политички углед на руском двору. Ипак, промјена на руском пријестолу пружила је Василију прилику да отклони последице овог неповољног извјештаја. Имајући то на уму, Василије је и по трећи пут отпутовао у Русију. Али недуго пошто је стигао владика се упокојио. Сахрањен је 10.3.1766. у Петербургу, уз присуство највиших званичника и саме руске царице.⁸⁹ Послије сахране су руски званичници Василијеве личне ствари, заједно са материјалном помоћи, упутили у Црну Гору по потпоручнику Тарасовом. Извјештај Михаила Тарасова нам пружа додатно свједочанство о унутрашњим приликама у ондашњој Црној Гори. Он је такође забиљежио да „у земљи нема управе, иако владике себе сматрају поглаварима, али их народ држи само за архијереје. Црногорци нијесу никоме подвлашћени, као ни сам владика, ’и сваки од њих од себе зависи!’⁹⁰ Слично као и на Пучкова, „најмучнији утисак на Тарасова су оставиле богомоље. (...) Цркве су запуштене, око њих пасе стока, а служе стоци и људима за одмор“.⁹¹

Земља у којој „свако од себе зависи“ и у којој се цркве налазе у неугледном стању, у којој „владике имају нешто мало ауторитета, једино стога што су свештена лица“, не може да представља теократију. Таква земља и није никаква „кратија“ – већ једно анархично, преддржавно и племенско уређење. На тај начин је дефинисао Црну Гору још један Василијев савременик, који је записао да „У Црној Гори нема управе ни реда свјецкога и ако се данашњи архиепископ Василије стара завести међу њима поредак државни“.⁹² Црну Гору слично дефинише и један ондашњи млетачки путписац, описујући је као друштво „без управе и дисциплине, без старијешина од ауторитета“.⁹³ Поред свог залагања, јасно је да ни енергични и довитљиви Василије није успио да заведе ред и поредак у Црној Гори, а још мање теократију.

88 *Ibid.*, 133.

89 Ž. Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, 169–170.

90 Г. Станојевић, М. Васић, *Историја Црне Горе*, 369.

91 Г. Станојевић, *Митрополиј Василије Пејчковић*, 185.

92 *Ibid.*, 188.

93 *Ibid.*, 172.

4.3. Од Саве Петровића до Петра I Петровића (1784–1830)

Послије Василијеве смрти 1766. године у Црној Гори је остао владика Сава. Ипак, он је био исувише политички безутицајан да би наставио тамо гдје је Василије стао. Умјесто тога, један потпуни странац, Шћепан Мали, прекинуо је успон владичанског утицаја. Шћепан је успио да успостави оно што нико прије њега није – поредак у Црној Гори. Иако период Шћепанове владавине није директно предмет овог рада, сама чињеница да је прва успјешна успостава власти у Црној Гори била дјело не владике већ једног туђинца и свјетовњака, свједочи о томе да у Црној Гори није постојала никаква укорењена традиција теократског управљања. Притом, праћењем Шћепановог успона увиђамо да се и он одвијао по правилима и у оквиру установа црногорске племенске демократије. Шћепана је за господара Црне Горе прво признао главарски збор, а на власт је ступио тек пошто је одлуку главарског збора поновио и потврдио и општецрногорски збор. Институције које је Шћепан основао, будући колегијалне и представничке, обликоване су управо на такав начин да се надограђују на затечену племенску структуру Црне Горе. Праву слику о стању у Црној Гори пружа и чињеница да Шћепанов успон није успио да осујети ни владика Сава, који му се у једном тренутку отворено супротставио.⁹⁴

Историчари као највећи Савин пропуст цијене тај што је привремено прекинуо традицију династичности куће Петровић Његош када је за свог насљедника именовао Арсенија Пламенца. „Сава је починио многе политичке грешке које су успориле процес окупљања црногорских племена око владике и стварање првих органа државне управе. Он је подрио углед куће Петровића у Црној Гори. Дозволио је да странац завлада земљом; прекинуо је континуитет владичанске функције у кући Петровића. Само захваљујућу митрополитима Василију и Петру I, Петровићи нијесу били свргнути са управе у Црној Гори.“⁹⁵

Оно што је Сава урушио, покушао је да обнови његов рођак Петар. У почетку свог политичког дјеловања Петар није посједовао посебан утицај међу црногорским племенима. Прије ступања на владичански престо он је у много чему стајао у сјенци гувернадуре, који су искористили слабљење владичанског утицаја да преузму вођство у представљању Црне Горе. Арсеније Пламенац, који је послједице Саве ступио на владичански престо, није дуго на њему остао. Он се упокојио свега четири године по ступању на престо, послједице чега је владичанство најзад припало Петру Петровићу Његошу. Сам акт о

94 Г. Станојевић, *Шћепан Мали*, 18–28, 85–90.

95 Г. Станојевић, *Историја Црне Горе*, 290.

избору Петра I открива да су главари и збор и даље били врховна тијела ондашње Црне Горе. Петар је изабран „благодаренијем покојнаго митрополита Савве, обштим согласијем и договором“;⁹⁶ одлуком „све соборное Обшћество Слагога Народа Чернија Гори, Превасходитељниј Губернатор, с Благо- и Племенородними Сердари, Къязи и Војеводами“.⁹⁷

Даљи Петров политички успон такође свједочи да су обичаји племенске демократије и даље биле у пуној снази. На примјер, начин на који су владика Петар и гувернадур Радоњић извршили мобилизацију црногорских племена против скадарског паше у јасном је континуитету са претходним поступцима војног окупљања Црногораца из времена Кандијског и Морејског рата и каснијих устанака. Производ Петрове мобилизације била је тзв. „Одлука“ од 20.6.1796. којом су се црногорска племена завјетовала на борбу против турске власти. Историчари тврде да је текст Одлуке најпре усвојен од стране сваког племена понаособ, и да је тек напослијетку Одлука званично потврђена на општецрногорском збору од стране „вес збор Црногорскога обшчества“, гдје је и потписана од стране црногорских главара.⁹⁸ На сличан начин је неколико мјесеци касније донијета и Стега, као и, неколико година касније, Законик Петра I. Сви ови акти су доношени саборно и на зборовима су потврђени од стране племенских главара, представника племена. Доминантност племенске демократије се огледала и у структури институција које су на основу ових одлука успостављане – Правитељство суда црногорског и брдског, тзв. Кулук, први трајнији судско-управни орган натплеменске власти у Црној Гори после Шћепана, није било теократске природе, већ је, обезбјеђујући репрезентативност свим црногорским племенима и не нарушавајући у битном племенску равнотежу, чувало суштину племенске демократије.⁹⁹

Укупност чињеница недвосмислено указује на то да прве трајније институције власти у Црној Гори нијесу биле производ било какве теократске власти митрополита, већ производ постепене еволуције установа племенске демократије у Црној Гори. Установе које

96 Ненад Нинковић, „Хиројонија Петра I Петровића у Сремским Карловцима“ Драгиша Бојовић (ур.), „Осам вјекова Српске православне цркве у Црној Гори“, Међународни центар за православне студије – Центар за црквене студије, Ниш 2021, 208.

97 *Ibid.*, 210.

98 Јован Бојовић, „Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополита Петра I Петровића (1784–1830)“, *Историјски записи* 1982 (1–2), 10–16.

99 *Vig*: Матија Стојановић, „О правном поретку Петра I Петровића Његоша“, *Весник њравне историје / Herald of Legal History* 1 (2) 2021, 62–91.

је покушао да изгради Петар I су по својој структури, функцији и судбини биле по свему истовјетне натплеменским установама које су претходно покушавали да успоставе митрополити Василије и Данило. Ниједне од њих нијесу биле теократске. Иако су се институције изграђене за вријеме Петра I показале дуговјечнијим и постојанијим од претходних, и оне су у коначном подлегле стихијама племенског друштва. Петра I су те стихије у два наврата, 1799. и 1803. године, тјерале на то да, кад већ није имао силу, главаре натјера на поштовање поретка пријетњама да ће да напусти Црну Гору. Послије Петрових пријетњи, главари су се оба пута састали и наново заклели да ће успоставити и поштовати поредак у Црној Гори, али су успјеси увјек били само привремени. Релативна примјењивост Петровог законика и поретка трајала је, свеукупно, десетак година. Она је послије склапања Тилзитског примирја и окончања Наполеонских ратова, послије чега су се унутрашње прилике у Црној Гори отеле свакој контроли, дефинитивно угашена.¹⁰⁰

Контакт Француза са Црногорцима оставио нам је вриједне изворе о политичком устројству Црне Горе. Послије првог сусрета са овом земљом, Наполеонов генерал Мармон је у вези с политичким устројством Црне Горе записао како је у њој владика „само дио политичког тијела, народне скупштине, која одлучује о свим значајним стварима и именује намјесника сваке године. Владика предједа скупштини“,¹⁰¹ додајући: „Ево парламентарне владе у једној још неуљуженој земљи.“¹⁰² Примјетивши да Црногорци каткад заповједају владици, умјесто, како је он то очекивао, да он заповједа њима, Мармон је једном приликом упитао Петра I „како то да ’вам Црногорци заповједају“? На то је владика, без много двоумљења, одговорио: ’негда слушају, а негда заповједају, као народ слободан“.¹⁰³ Мармоново запажање представља вриједну потврду о континуитету племенско-демократског политичког устројства у црногорском друштву. Његов запис о томе како је владика био само дио скупштине и да је њоме предједавао, док је она сваке година бирала свог намјесника, у потпуности одговара претходно описаним обрасцима управљања и одлучивања које пратимо још од средине седамнаестог вијека.

Мармонове прецизне и вриједне опаске откривају да у периоду између 17. и 19. вијека у Црној Гори није било крупних промјена у погледу политичког устројства те земље. Збор је за све то вријеме ос-

100 *Ibid.*, 77–81.

101 *Maršal Marmont, Memoari, Logos, Split 1984.*, 27.

102 *Ibid.*

103 Бранко Павићевић, *Петар I Петировић Њеџиш*, Пергамена, Подгорица 1997, 341.

тао кровна институција црногорског друштва, а владика је био само први међу једнакима. Покушаји да се изграде додатне институције у друштву увјек су се ослањали на представничку логику општецрногорског збора и уопште племенске демократије. И сам владика Петар I, приликом описивања црногорског друштва, јасно препознаје снагу његових племенских стихија. У писму грофу Гаљичину он пише: „очврснувши у независности до самовоље, овај народ није познавао ни владара, ни потчињеног, не знајући ни користи од урођене власти, он је настојао само да очува своју праисконску слободу (...) у тешким временима скупљају се разна племена и усмјеравају на различите циљеве, савјетују се са искусним старцима и бирају војног старешину (...) којима се, чак и у борби, ријетко повинију. По завршетку војних похода сваки се враћа у своје станиште и управља својом колибицом“.¹⁰⁴

Опис који је пружио владика Петар I, слично онима које су дали Пучков и Тарасов прије њега, описује друштво које се једино може подвести под категорију војне демократије, а које се у мирнодопским условима граничило са анархијом. Оно ни у којем случају и облику не може да представља теократију.

4.4. Петар II Петровић Његош – (свјетовни) владика (1830–1850)

За потребе овог рада, нећемо посебно доказивати да је Његош *уједноставио* државни апарат у Црној Гори. Ту чињеницу ћемо да прихватимо као доказану. Оно што ћемо да испитамо јесте у којој је мјери његова власт била *теокрајиска*, и да ли је то уопште и била. Љушић је само дјелимично у праву када тврди да: „Црна Гора није имала класично теократско уређење, јер власт није била свештеничка никад“.¹⁰⁵ Само је врховна власт била у рукама владика, али ни она увек, до 1830. делили су је са гувернадурима, да би је у посљедње двије деценије (1830–1850) сасвим присвојио владика Петар II. За њега би се једино могло рећи да је био теократа.¹⁰⁵ Једини закључак у којем Љушић не гријешу јесте да власт у Црној Гори никад није била свештеничка. Два закључка у којима гријешу јесу: први, тај што узима да је у Црној Гори прије 1830. уопште постојала врховна власт, и други, који је за овај рад кључан – да је Његош био теократа.

104 Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796–1916, ѿом I*, Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998, 84–86.

105 Радош Љушић, *Историја српске државности – Србија и Црна Гора*, САНУ / БЕСЕДА / Друштво историчара јужнобанатског и сремског округа, Нови Сад 2001, 285.

Његош, иако је био владика, није владао као теократа већ као свјетовни владар. У другом поглављу је објашњено шта теократија подразумева: да је она правни поредак који је или потпуно осмишљен и усмјерен на религијске циљеве (права, јеврејска теократија), или је пак својеврстан однос између двије власти – црквене и државне (неправа, византијска теократија). Његошева власт није одговарала ниједној од ове двије дефиниције.

Његош своју власт нити је заснивао на теократским основама, нити ју је на тај начин вршио, на крају – он сам себе није доживљавао као теократу. Сам Љушић наводи разговор који су водили Његош и Вук Караџић, када је Вук напоменуо Његошу да би, као владика, морао другачије да се носи – а Његош му на то оштро одговорио: „Иди с Богом! Ти какав си, ти би мене затворио у намастир: нијесам ја калуђер, него сам *свјетовни владика* (тј владалац)“.¹⁰⁶ Има још примјера који нам указују да Његош себе није сматрао конвенционалним владиком, а још мање теократом. Вриједан прилог Његошевом саморазумијевању налазимо у његовом другом одговору Вуку Караџићу, тј. у његовом одговору на Вукову молбу да му пружи архијерејски благослов за његов српски превод Новог завјета: „Није то, Вуче, за мене, нити су то моји послани, него ето у Унгарији доста наученијех српскијех владика, који су учили и познају сва црквена правила и каноне, па се ти обрати к њима кано ти *йравијема архијерејима* (истакао – М.С.), да ти даду благослов, а да иштеш од мене благослов за ослобођење браће срба испод несноснијех јармова, и за набавку оружја и иђења у рат, у томе сам ти ја прави владика“.¹⁰⁷

Поред тога, евидентно је да не само што Његош себе није видио као теократу, већ и да резултати његове владавине објективно не одговарају резултатима једне теократске управе. Анализирајући стање у Црној Гори почетком Његошеве власти, руски војни чиновник Вукотић примјећује: „Познато је да у Черну Гору и Бердима наш православни христијански закон тешко је упануо, да народ не иде у цркву слушати Божју службу и да се моли Богу и мало се ко исповиједа и причешћује и сасвијем не испуњава христијанске дужности, овоме су свему узрок попови, који не иду по кућама своје инорије и не проповиједају својима христијанима Закон Божји“.¹⁰⁸ Вук Караџић свједочи истом стању: „Позната је ствар да Црногорци нијесу тако побожни као остали Срби, нпр. они у Србији, и то се објашњава

106 *Ibid.*

107 Лазар Томановић, *Петар II Петровић Његош као владалац*, Талија, Ниш 2020, 319–320.

108 Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици 1796–1916, том 1*, 105–106.

разним узроцима, од којијех неће бити најневажнији и тај, што овдје калуђери не иду по земљи, као у Србији, и народу предикую иако само о паклу и ђаволима. (...) Може бити да је турски јарам у Србији учинио да се боље држи закон, али јамачно и калуђери за то имају заслуга, чему је између осталог доказ и то да је потурчивање најчешће било онамо гдје није било манастира, као нпр. у Босни.¹⁰⁹ Дакле, два различита савременика, почетком Његошеве владавине, сликају исту слику о Црној Гори као о држави у којој црквеност није била на завидном нивоу, а још мање на нивоу који бисмо очекивали од једне теократије. Да је Његош којим случајем био теократа, ствари би се у овом погледу засигурно промијениле послје његове владавине.

Ипак, да то није био случај потврђује руски изасланик Коваљевски, који је послје Његошеве смрти дошао у Црну Гору са задатком да прикупи податке о резултатима његове владавине. У свом извјештају Коваљевски примјећује да се поред бројних владичиних заслуга једна ствар истицала као нешто чиме се није могао похвалити – а то је стање црквеног живота. „Руски изасланик са жаљењем је могао да констатује да је црквени живот у Црној Гори за Његошеве владавине скоро 'замро', да су цркве потпуно 'запуштене', да у неким црквама 'једва ако постоји по једна или двије иконе', да се сама Цетињска митрополија 'налази у жалосном стању'“ (...) У том смислу Коваљевски је предлагао да руска влада организује повремено инспекцијске послове у Црној Гори ради контроле утрошка средстава која се намјењују за обнову цркава и црквеног живота.¹¹⁰

Додатан доказ о недостатку теократског доживљаја власти у Црној Гори пружају нам и догађаји који су уследили послје Његошеве смрти. Наиме, Његош је за насљедника „владичанства“ одредио свог синовца Данила. Његошев брат и предсједник црногорског Сената, Перо, вјеровало је да „владичанство“ подразумјева само духовну власт, те је одредбе тестамена тумачио на начин који му је остављао простор да себе прогласи за свјетовног владара Црне Горе – књаза. Супротно томе, Његошев насљедник у владичанству, Данило, тврдио је како њему сљедује и духовна и свјетовна власт у Црној Гори. Постојање овога спора свједочи да у Црној Гори, чак ни послје Његошеве смрти, није постојала утврђена и недвосмислена представа о томе да је владика искључиви и недвосмислени носилац свјетовне власти у Црној Гори. Ово питање напослијетку је рјешило не црногорски збор већ руски цар, који је пресудио у Данилову корист. Ипак, Црногорски главари су, недуго послје ових догађаја, замолили руског цара да дозволи да Данило, умјесто владике, постане књаз.

109 В. Караџић, *Црна Гора и Црногорци*.

110 Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош*, Књижевне новине, Београд 1990, 54–55.

Чињеницу да су владике вршиле свјетовну управу над Црном Гором они су објашњавали тиме да је била „неподобност (...) која стиска у једној шаци двије ствари тако различите, како што су крст и сабља“.¹¹¹ Молба црногорских главара је услышена и Данило је, по дозволи руског цара, постао први црногорски књаз. Тиме се период преклапања свјетовне и духовне власти у Црној Гори окончао.

5. ЗАКЉУЧАК

Пратећи стварност друштвеног живота у Црној Гори у периоду између петнаестог и деветнаестог вијека, откривена је јасна константа. Та константа се није огледала у постојању теократске власти њених митрополита, већ у постојању својеврсне племенске демократије. Умјесто постојане власти црногорских митрополита, откривено је надметање племенских главара у покушајима да приграбе политичко првенство у Црној Гори, али и константан отпор племенских сила свим покушајима изградње натплеменских институција власти. Крвном тијелу ове и овакве племенске демократије је био општецрногорски збор, а његова противрјечна природа савршено је осликавала политичку равнотежу црногорског друштва. Збор је, с једне стране, окупљао све пунољетне Црногорце и самим тим представнике свих племена, али, с друге стране, није био у стању да усвоји било какву одлуку без постизања опште сагласности чланова. Он, у суштини, и није представљао орган власти већ орган вијећања (одакле му и извире име – збор, од „зборити“). У оквиру збора су племена до краја остајала слободна у избору да ли ће одређену одлуку да прихвате или неће – ту слободу им нијесу могла ограничити ни друга племена, ни владика, нити било који други главари.

Једино уз разумјевање институције збора је могуће разумјети положај и улогу политичких првака Црне Горе – спахија, гувернадура, војвода, митрополита и других. Иако је немогуће да прихватимо тезу о постојању теократске власти у Црној Гори, ипак препознајемо посебан положај који је у овој племенској скупштини уживао црногорски митрополит као њен предсједник и чувар државног печата. Истина је да су митрополити неријетко превазилазили ове надлежности простог предсједника племенске скупштине и да су постајали фактичке вође црногорског народа, преузимајући на себе улогу његовог међународног представника или војскође. Међутим, неопходно је навести да то никад нијесу успјевали да учине самостално, већ увјек на основу допуштења општецрногорског збора. Због овога је постојање повремене проширене надлежности митрополита недо-

111 Душан Вуксан „Русија и проглашење Црне Горе књажевином“, *Историјски записи*, 1928 4/3, 195.

вољно да закључимо како је у Црној Гори постојала теократија. Митрополити нијесу могли ту власт самостално нити да заснују, нити да је задрже. Једнако као што је поклањао власт, збор је ту власт могао и да одузме. Будући да у Црној Гори није постојао апарат државне принуде, политичке воље нијесу посједовале средства уз помоћ којих би своју власт задржале мимо народне воље – једноставно, у Црној Гори није могла да постоји власт политичких првака мимо добровољне послушности самога народа.

Чињеница да извор власти црногорских митрополита није био у религијским назорима, већ у племенско-демократском пристанку, први је доказ да никаква теократска власт у Црној Гори није постојала. Други доказ је у томе што водећа улога у племенском животу Црне Горе није увјек припадала митрополитима, већ су њу традиционално вршиле војводе (спахије, гувернадуре) као и странци које је збор повремено бирао за своје вође. Трећи доказ непостојања било какве теократске власти у Црној Гори јесте начин на који су митрополити свој утицај, онда кад су га имали, вршили. Ниједан од митрополита који су успјели да заснују политичку моћ, ту моћ није искористио како би успоставио било какав теократски образац власти. Сви ти митрополити, почевши од владике Данила па све до Његоша, при покушајима израдње натплеменских органа власти – градили су органе који су остајали досљедни племенској природи црногорског друштва. Због овога су чак и компромисне дефиниције о природи црногорског друштва, као што је она руског писца А. Александрова из 1897. која је Црну Гору одредила као „теократическо-републиканско прављење“,¹¹² такође нетачне.

Ово из разлога што су владике, чак и кад су посједовале политичку моћ, остајале увјек и искључиво „канцелари“ Црне Горе. Оне нијесу имале ни намјеру, али ни објективну могућност, да у Црној Гори успоставе теократију. Тако нешто би, првенствено, било противно искуству православне цркве чији су били јерарси.

Једноставно, постојање теократије много више од тога *ко* посјеђује власт, одређује то *како* он ту власт врши. Могуће је замислити и да у једној савременој демократији свештено лице заузме политичке функције, па чак и оне највише. Ипак, природа највећег броја савремених правних поредака је таква да се кроз уставна ограничења

112 И. Руварац, *Montenegrina*, 56. Ову дефиницију је поновио почетком овог вијека и Мијат Шуковић, одређујући политичко уређење историске Црне Горе као „теократско-републиканско“: „Ако се има у виду да чисто теократску власт одликује ничим ограничена владавина вјерских поглавара, по начелима вјерског принципа, веће ослањање на небеско него на земаљско, у разматраном периоду у Црној Гори договорима и животним дјеловањем успостављен је и регулисано функционисао теократско-републикански облик владавине, а не чисто теократски, како се приказује у бројним историографским радовима.“ Мијат Шуковић, *Ustavno pravo*, CID, Podgorica 2009, 106.

различитих органа власти, а нарочито извршне, ограничава мјера у којој конкретна личност носиоца јавне функције може да „продре“ и одреди укупност правног поретка те државе. Примјер за то нам пружа Република Кипар. Упркос чињеници да је први предсједник Републике Кипар, Макарије III, био архиепископ православне цркве, ова држава за вријеме трајања његовог мандата није била теократија. Слично томе, ни Црна Гора за вријеме политичке доминације митрополита није била теократија.

Наиме, племенско друштво Црне Горе, иако није посједовало развијено законодавство у савременом смислу, свакако јесте познавало строге обичаје и друштвене законитости које су ограничавале природу и домет сваке власти. Поред отвореног питања у вези са тим у којој мјери је могуће у оквирима православне цркве да се свјетовна власт стопа са црквеном влашћу, а да се притом не повриједи суштина православне вјере и положаја црквеног јерарха – сама чињеница да црногорски митрополити нијесу уживали ни испољавали никакву посебну (нарочито не суверену) власт над остатком црногорског друштва, а посебно не власт чије би утемељење и усмјерење било религијско, довољна је да се закључи да никаква теократска власт, а самим тим ни теократија, није постојала у Црној Гори.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Maršal Marmont, *Memoari*, Logos, Split 1984.

Александар Младеновић, *Владика Данило – Владика Сава: ѝсма (избор)*, Обод, Цетиње 1996. Бранко Павићевић, Радослав Распоповић, *Црногорски законици 1796–1916 – ѝом 1*, Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1998.

Петар I Петровић Његош, *Између молићиве и клећиве: сабрна дјела*“ (прир. Весна Тодоровић и Никола Маројевић), Светигора, Цетиње 2015.

ЛИТЕРАТУРА:

Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Narodna knjiga / Miba Books, Podgorica – Beograd 2016.

Митар Бакић, *Црна Гора ѝог ућравом владика*, Обод, Подгорица 1995.

Valtazar Bogišić, *Pravni obiçaji u Crnoj Gori, Hercegovini i Albaniji*, UNIREKS, Beograd – Podgorica 1999.

Јован Бојовић, „Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополита Петра I Петровића (1784–1830)“, *Историјски записи* 1982 (1/2), 5–120.

- Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd 1980.
- Владика Василије, *Историја о Црној Гори*, <http://www.njegos.org/petrovics/istocg.htm> (последњи приступ 10.10.2021).
- Душан Вуксан, „Русија и проглашење Црне Горе књажевином“, *Историјски записи* 1928 (4/3), 193–199.
- Бранислав Ђурђевић, *Турска власи у Црној Гори у XVI и XVII веку*, Свјетлост, Сарајево 1953.
- Бранислав Ђурђевић, *Улога цркве у историји српског народа*, Свјетлост, Сарајево 1964.
- Атанасије Јевтић, *Патрологија I*, Православни богословски факултет / Институт за теолошка истраживања, Београд – Требиње – Лос Анђелес 2015.
- Јагош Јовановић, *Сиварање црногорске државе и развој црногорске националности: историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године*, Обод, Цетиње 1947.
- Вук Караџић, *Црна Гора и Црногорци*, ЈАНУС, Београд 2003, https://www.rastko.rs/knjizevnost/vuk/vkaradzic-crna-gora.html#_Toc44869814 (последњи приступ 10.01.2020).
- Радош Љушић, *Историја српске државности – Србија и Црна Гора*, САНУ / БЕСЕДА / Друштво историчара јужнобанатског и сремског округа, Нови Сад 2001.
- Милорад Медаковић, *Повѣстница Црне Горе од најстарије времена до 1830*, Књигопечатњом Дра Дан. Медаковића, Земун 1850.
- Димитрије Милаковић, *Историја Црне Горе*, Књигопечатња браће Батара, Задар 1856.
- Никодим Милаш, *Православно црквено право*, ИСТИНА, Београд – Шибеник 2004.
- Симеон Сарајлија Милутиновић, *Историја Црне Горе*, Светигора, Цетиње 1997; https://www.rastko.rs/rastko-cg/povijest/sarajlija-istorija_crne_gore_c.html (последњи приступ 10.10.2021).
- Божо Михајиловић, „Неколико паштровских исправа и једно писмо владике Данила“, *Историјски записи* 1958 (1–2), Цетиње 1958, 328–340.
- Ненад Нинковић, „Хиротонија Петра I Петровића у Сремским Карловцима“ Драгиша Бојовић (ур.), *Осам вјекова Српске православне цркве у Црној Гори*, Међународни центар за православне студије – Центар за црквене студије, Ниш 2021.
- Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Њеиш*, Књижевне новине, Београд 1990.
- Бранко Павићевић, *Петар I Петровић Њеиш*, Пергамена, Подгорица 1997.
- Павле Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости – књ. 4*, Издавачки центар Цетиње / Централна народна библиотека Ђурђе Црнојевић / Издавачка књижница Зорана Стојановића, Цетиње – Сремски Карловци 1994.

- Иларион Руварац, *Montenegrina – њрилошци исџорији Црне Горе*, Штампарија Јована Пуљо, Земун 1899.
- Александар Стаматовић, *Исџорија Миџројолије Црнојорско-џриморске до 1918. године*, Светигора, Цетиње 2014.
- Глигор Станојевић, „Црна Гора у доба кандиског рата (1645–1669)“, *Исџориски џласник* 1–2/1953.
- Глигор Станојевић, *Шћейан Мали*, Научно дело / Издавачка установа САН, Београд 1957.
- Глигор Станојевић, „Шта је црногорски збор у првој половини XVII вијека“, *Годишњак Друшџтва исџоричара Босне и Херџевине*, 14/1963.
- Глигор Станојевић, Милош Васић, *Исџорија Црне Горе*. Књ. 3, *Од џочейака XVI до краја XVIII вијека*. Т. 1, Редакџија за историју Црне Горе, Титоград 1975.
- Глигор Станојевић, *Миџројолиџ Василије Пеџровић и њејово доба 1740–1766*, Народна књига / Историјски институт, Београд 1978.
- Матија Стојановић, „О правном поретку Петра I Петровића Његоша“, *Весник џравне исџорије / Herald of Legal History*, 1(2) 2021, 62–91.
- Лазар Томановић, *Пеџар II Пеџровић Њејош као владалац*, Талија, Ниш 2020.
- Јован Томић, *Полиџички однос Црне Горе џрема Турској 1528–1684 год.*, Глас Српске краљевске академије, Београд 1904.
- Јован Томић, *Црна Гора за Морејској раџа (1684–1699)*, Српска краљевска академија, Београд 1907.
- Josephus Flavius, *Against Apion*, The Project Gutenberg EBook, <http://www.gutenberg.org/files/2849/2849-h/2849-h.htm> (посљедњи приступ 10.10.2021)
- Aladin Husić, *Crna Gora u defteru Dukadinskog sandžaka iz 1570. godine*, Orijentalni institut / Državni arhiv Crne Gore, Sarajevo – Cetinje 2017.
- Васа Чубриловић, „Периодизација историје Црне Горе у новом вијеку“, *Огабрани исџоријски радови*, Народна књига, Београд 1983.
- Велибор Џомић, *Црква и држава у Црној Гори*, Светигора / Октоих / Штампар Макарије, Цетиње – Подгорица – Београд 2013.
- Alexandar Schmemman, „Byzantine theocracy and the Orthodox Church“, *CrossCurrents*, 4(2), 1954, 109–123.
- Mijat Šuković, *Ustavno pravo*, CID, Podgorica 2009.

Matija STOJANOVIĆ*

ON MONTENEGRIN THEOCRACY

Summary

In this paper the author critically examined the popular thesis that during the period between the 16th and the 19th centuries, Montenegro had been a theocratical state ruled by its prince-bishops. By following contemporary sources, the author attempted to recreate the political and institutional climate in Montenegro during this period only to reach the conclusion that the reality of the political processes does not comply with an image of a theocratical order. Rather, the research shows that the political processes in Montenegro resembled a typical tribal military democracy in which the central political body was the tribal assembly, the president of which was the bishop. Within this new understanding of the bishop's role as the mediator, and not the ruler of the Montenegrin tribes, the author traced the development of the political processes and the state-building in Montenegro and the role bishops had within them, and how it led to the establishment of the Petrović Njegoš dynasty which ruled Montenegro up until the beginning of the 20th century.

Keywords: *Theocracy. – Montenegro. – Metropolitans. – Petrović Njegoš. – Prince-bishopric. – General Tribal Assembly of Montenegro.*

Рад приспео / Paper received: 8.11.2021.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 20.12.2021.

---

* PhD student at the University of Belgrade Faculty of Law, *mato.sto1@gmail.com*. The draft version of this article was presented at the conference "Iustoria 2021: Law and Religion".